

ВИРІШЕННЯ СПОРІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ СПАДКОЄМЦІВ ЗА БОРГАМИ СПАДКОДАВЦЯ

Олександр Кухарев, доцент кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ, к. ю. н., доцент

До складу спадщини входять не лише права, а й обов'язки спадкодавця, що належали йому за життя. Винятком з цього правила є зобов'язання боржника, які припиняються зі смертю фізичної особи. Зобов'язання, нерозривно пов'язані з особою боржника, не можуть бути виконані іншою особою (ч. 1 ст. 608 Цивільного кодексу України¹). У всіх інших випадках до спадкоємців переходять відповідні боргові зобов'язання спадкодавця незалежно від виду спадкування — за заповітом чи за законом.

Борги спадкодавця — це майнові зобов'язання, які прийняв на себе спадкодавець перед фізичними або юридичними особами — кредиторами, але смерть позбавила його можливості виконати їх.

Згідно зі ст. 1282 ЦК спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Кожен із спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто, у розмірі, який відповідає його частці у спадщині. Такий обов'язок покладений і на осіб, наділених правом на обов'язкову частку у спадщині. Включення до складу спадщини обов'язків спадкодавця зумовлено універсальним характером спадкового наступництва, за яким до правонаступника переходить весь комплекс прав та обов'язків, які належали правопереднику на час відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Тому правильніше вести мову не про відповідальність спадкоємців за боргами спадкодавця, а про наступництво спадкоємцями боргів спадкодавця.

Необхідність виконання спадкоємцями обов'язку спадкодавця пояснюється також загальними умовами виконання зобов'язання, згідно з якими зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог ЦК, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться (ст. 526 ЦК). Крім того, зобов'яз-

ання за приписом ст. 527 ЦК повинно виконуватися належними сторонами. Водночас перехід обов'язку щодо виконання зобов'язання в порядку універсального наступництва робить спадкоємця належною стороною зобов'язання в розумінні ст. 527 ЦК.

У деяких випадках закон конкретизує обов'язки спадкодавця, які входять до складу спадщини. Так, відповідно до ч. 1 — 3 ст. 1231 ЦК до спадкоємця переходить: обов'язок відшкодувати майнову шкоду (збитки), яка була завдана спадкодавцем; обов'язок відшкодувати моральну шкоду, завдану спадкодавцем, яку було присуджено судом зі спадкодавця за його життя; обов'язок сплатити неустойку (штраф, пеню), яка була присуджена судом кредиторіві зі спадкодавця за його життя. У ч. 1 ст. 757 ЦК міститься застереження, що обов'язки набувача за договором довічного утримання (догляду) переходять до тих спадкоємців, до яких перейшло право власності на майно, що було передане відчужувачем. Якщо спадкоємець за заповітом відмовився від прийняття майна, що було передане відчужувачем, право власності на це майно може перейти до спадкоємця за законом.

Строк пред'явлення вимог кредитором регулюється ст. 1281 ЦК, за змістом якої кредиторіві спадкодавця належить протягом 6 місяців від дня, коли він дізнався або міг дізнатися про відкриття спадщини, пред'явити свої вимоги до спадкоємців, які прийняли спадщину, незалежно від настання строку вимоги. Якщо кредитор

¹ Далі за текстом — ЦК.

спадкодавця не знав і не міг знати про відкриття спадщини, він має право пред'явити свої вимоги до спадкоємців, які прийняли спадщину, протягом одного року від настання строку вимоги. Цією ж нормою визначено обов'язок спадкоємців повідомити кредитора спадкодавця про відкриття спадщини, якщо їм відомо про його борги. Підкреслимо, що повідомлення кредитора про відкриття спадщини — це обов'язок, а не право спадкоємця, невиконання якого тягне наслідки, визначені у ч. 3 ст. 1281 ЦК. Аналогічний обов'язок щодо повідомлення кредиторів спадкодавця про відкриття спадщини покладений і на виконавця заповіту (ч. 1 ст. 1290 ЦК).

Встановлені ст. 1281 ЦК строки не є строком позовної давності (гл. 19 ЦК), оскільки ці строки не перериваються, не поновлюються, до них не застосовуються положення ст. 261 — 263 ЦК і вони **підлягають застосуванню незалежно від наявності заяви сторони у справі**. Зазначені строки за своєю правовою природою є преклюзивними строками, сплив яких припиняє існування права вимоги кредитора позивача внаслідок нездійснення ним свого права (ч. 2 ст. 12 ЦК). Кредитор спадкодавця, який не пред'явив вимоги до спадкоємців, що прийняли спадщину, у визначені законом строки, позбавляється права вимоги. Як наголосив з цього приводу Верховний Суд України² в ухвалі від 23.03.11 р. у справі № 6-59949св10, **строки пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців є обмежувальними (присічними)**, тобто їх пропущення припиняє права кредиторів. А тому ці строки не призупиняються, не перериваються й не поновлюються³.

Утім в окремих випадках суди помилково відмовляють у задоволенні позовів кредиторів спадкодавця, пред'явлених до його спадкоємців у порядку ст. 1281 ЦК, на підставі пропущення строку позовної давності, встановленого ст. 257 ЦК⁴.

В юридичній літературі відзначається, що приховання факту смерті спадкодавця від кредитора може бути підставою для продовження строку для пред'явлення кредитором вимог до спадкоємців навіть до 3 років⁵, проте така позиція суперечить імперативному регулюванню зазначених строків у цивільному законодавстві.

Важливо врахувати, що **кредитор спершу повинен пред'явити письмову вимогу спадкоємцю про виконання обов'язку спадкодавця і лише в разі її невиконання може звернутися до суду за захистом порушеного права**. У ч. 2 ст. 1282 ЦК міститься застереження, що вимоги кредитора спадкоємці зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями та кредитором інше не встановлено. Таким чином, закон передбачає позасудовий механізм задоволення вимог кредиторів, у тому числі шляхом укладення відповідного договору із спадкоємцями. У разі ж відмови виконати вимогу кредитора суд за його позовом накладає стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі. Зазначена обставина обумовлює позовний порядок розгляду такої категорії цивільних справ, адже між кредитором та спадкоємцями боржника виникає спір про право. Як правило, спадкоємці добровільно не бажають нести відповідальність за зобов'язаннями спадкодавця, що і спонукає кредиторів останнього звертатися до суду.

Відмова виконувати спадкоємцем вимоги кредитора є обов'язковою умовою задоволення позову кредитора. Таким чином, суд має з'ясувати, чи звертався кредитор до правонаступників боржника з вимогою про виконання обов'язку в межах установлених законом строків. Відсутність у матеріалах справи доказів звернення до спадкоємців боржника із проханням про задоволення вимоги шляхом одноразового платежу тягне за собою відмову в задоволенні позову кредитора⁶.

² Далі за текстом — ВСУ.

³ Ухвала ВСУ від 23.03.2011 у справі № 6-59949св10. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14565479>.

⁴ Див., напр.: рішення Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 14.05.2014 у справі № 658/386/14-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38791875>; рішення Веселинівського районного суду Миколаївської області від 19.05.2015 у справі № 472/41/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44360807>.

⁵ Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: Наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко та ін.; За заг. ред. С. Я. Фурси. — К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2007. — С. 477.

⁶ Див., напр.: рішення апеляційного суду Дніпропетровської області від 27.03.2012, провадження № 22-ц/490/3241/12. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/22318007>; рішення Первомайського міськрайонного суду Харківської області від 07.08.2014 у справі № 632/1029/14-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40073396>.

Цивільні справи, пов'язані з відповідальністю спадкоємців за боргами спадкодавця, розглядаються судом за правилами позовного провадження. Однак суди припускаються помилок, розглядаючи такі справи в порядку окремого провадження. Так, місцевий суд розглянув справу про встановлення факту наявності боргу у спадкодавця перед ним за розпискою. Це обґрунтовувалося заявником необхідністю звернення до нотаріальної контори відповідно до ч. 2 ст. 1281 ЦК з вимогою кредитора. Незважаючи на те, що заінтересована особа та її представник заперечували проти задоволення заяви через невірню обраний спосіб захисту, оскільки справа мала розглядатись в позовному провадженні, суд у своєму рішенні встановив факт, що має юридичне значення, визнавши наявність боргу в сумі 5000 доларів США у померлого боржника, за розпискою перед заявником⁷.

Виходячи із змісту ст. 1281 ЦК допускаються **два способи пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців:**

1. безпосередньо до спадкоємців;
2. опосередковано — через нотаріуса за місцем відкриття спадщини, а за межами України — через консула.

Обрання певного способу є правом кредитора і здійснюється ним на власний розсуд.

Як зазначено в п.п. 2.1 п. 2 гл. 10 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.12 р. № 296/5, претензії кредитора визначені однією з підстав заведення нотаріусом спадкової справи. Законодавством прямо не передбачені форма і зміст вимоги кредитора та не покладено на нотаріуса обов'язку перевіряти обґрунтованість вимог (залучати будь-які документи на підтвердження кредиторської заборгованості спадкодавця). Водночас це питання роз'яснено в актах ненормативного характеру. Відповідно до п. 6.1 розд. 3 част. III Методичних рекомендацій щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя, схвалених рішенням Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29.01.09 р.,

нотаріус за місцем відкриття спадщини приймає вимоги кредиторів спадкодавця. Вимоги мають бути заявлені у письмовій формі і прийняті незалежно від строку настання права вимоги. Заявлені вимоги нотаріус доводить до відома спадкоємців, які прийняли спадщину.

ВСУ наголосив, що пред'явлення кредитором спадкодавця своїх вимог до спадкоємців шляхом подання претензії до них через нотаріальну контору не суперечить нормі ч. 2 ст. 1281 ЦК, оскільки зазначена норма не встановлює певного порядку пред'явлення таких вимог і має на меті у передбачений законом строк інформувати спадкоємців про зобов'язання спадкодавця перед кредитором, а ч. 1 цієї норми зобов'язує спадкоємців повідомити кредитора спадкодавця про відкриття спадщини, якщо їм відомо про його борг⁸.

Разом з тим, на відміну від безпосереднього повідомлення спадкоємців, кредитор, повідомляючи останніх про свої вимоги через нотаріуса, не зобов'язаний зважати на факт прийняття спадкоємцями спадщини, оскільки нотаріус повинен прийняти відповідну заяву кредитора незалежно від того, чи прийняв спадщину хоча б один із спадкоємців і чи встановлені спадкоємці взагалі⁹.

Таким чином, у разі неприйняття спадщини спадкоємцями кредитор доцільно пред'явити свої вимоги до спадкоємців через нотаріуса.

Проте в будь-якому випадку підлягає з'ясуванню коло осіб, які не лише визначені в законі або в заповіті як спадкоємці, але й прийняли спадщину в спосіб, визначений законом. Такий висновок обумовлений застереженням ст. 1281 ЦК щодо пред'явлення кредитором вимог лише до тих спадкоємців, які прийняли спадщину. Йдеться про осіб, які постійно проживали разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини (ч. 3 ст. 1268 ЦК) або подали нотаріусу чи в сільських населених пунктах — уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування заяву про прийняття спадщини (ч. 1 ст. 1269 ЦК). Інформація стосовно заведення спадкової справи після смерті спадкодавця, а також щодо осіб, які прийняли спадщину, надається нотаріусом.

Рішенням районного суду було відмовлено кредитору спадкодавця у задоволенні позову про стягнення коштів, пред'явленого до дружини померлого боржника.

⁷ Рішення Заводського районного суду м. Запоріжжя від 13.07.2016 у справі № 332/1500/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58911728>.

⁸ Ухвала ВСУ від 04.02.2009 у справі № 6-22324св08. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2936438>.

⁹ Ухвала ВССУ від 29.03.2017 у справі № 688/2132/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66085387>.

Як було з'ясовано, спадщину після смерті спадкодавця прийняли дві його дочки та син. Суд дійшов висновку про те, що оскільки відповідач не є спадкоємцем померлого, вона і не може відповідати за даним позовом¹⁰.

Так саме суд відмовив в задоволенні позову у зв'язку з тим, що позивачем не було надано доказів прийняття спадщини відповідачем¹¹.

Обов'язки спадкодавця — це частина спадщини, в прийнятті якої спадкоємці не заінтересовані. Напевно, наведеною обставиною і пояснюються ситуації, коли спадкоємці не звертаються із заявою про прийняття спадщини до нотаріуса або уповноваженої на це посадової особи відповідного органу місцевого самоврядування з метою ухилення від відповідальності за боргами спадкодавця, у зв'язку з чим спадкова справа не заводиться. При цьому має місце фактичне користування спадковим майном.

З цього приводу ВСУ надав роз'яснення, за змістом якого якщо спадкоємець прийняв спадщину стосовно нерухомого майна, але зволікає з виконанням обов'язку звернутися за свідоцтвом про право на спадщину на нерухоме майно, зокрема з метою ухилення від погашення боргів спадкодавця, кредитор має право звернутися до нього з вимогою про погашення заборгованості спадкодавця, розмір якої може бути визначений за правилами ст. 625 ЦК (п. 27 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.08 р. № 7). Як зазначено у ст. 625 ЦК, боржник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання. Боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також 3 % річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

Проте суди часто відмовляють в позові кредиторів спадкодавця на тій підставі, що відповідач не отримав свідоцтво про право на спадщину, у зв'язку з цим не може розпоряджатися спадковим майном, а відтак немає підстав вважати його таким, що одержав спадщину. Тому за ч. 1 ст. 1282 ЦК у відповідача не виникло обов'язку задовольнити вимоги кредитора, оскільки він ще не одержав майно у спадщину¹². Вказана позиція не лише породжує численні зловживання з боку осіб, які, приймаючи спадщину, не отримують свідоцтво про право на спадщину, а й суперечить ч. 5 ст. 1268 ЦК, згідно з якою незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини. Додамо до цього, що відсутність вказаного свідоцтва не позбавляє спадкоємця права на спадщину (ч. 3 ст. 1296 ЦК). Свідоцтво про право на спадщину є процесуальним документом, який будучи вираженням у нотаріальному правозастосовчому акті, підтверджує перехід прав та обов'язків (спадщини) від спадкодавця до спадкоємців¹³.

У листопаді 2014 року ПАТ КБ «ПриватБанк» звернулося до суду з позовом про стягнення боргу за кредитом спадкодавця, обґрунтовуючи свої вимоги тим, що 08.12.07 р. між ним та спадкодавцем було укладено кредитний договір, відповідно до умов якого останній отримав кредит у розмірі 1750 грн., у вигляді встановленого кредитного ліміту на платіжну картку зі сплатою відсотків за користування кредитом у розмірі 36 % на рік на суму залишку заборгованості за кредитом з кінцевим терміном повернення, що відповідає строку дії картки.

Після смерті позичальника згідно з повідомленням 3-кої державної нотаріальної контори, спадкоємцями померлого є його мати та донька, які подали заяви про прийняття спадщини після смерті спадкодавця, у зв'язку з чим було заведено спадкову справу. Однак

¹⁰ Рішення Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 10.02.2014 у справі № 629/4038/13-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37053617>.

¹¹ Рішення Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 12.09.2013 у справі № 429/5875/12. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33471304>.

¹² Див., напр.: рішення Чернігівського районного суду Чернігівської області від 05.03.2014 у справі № 748/437/14-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37548548>; рішення Костопільського районного суду Рівненської області від 08.06.2011 у справі № 2-597/11. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/16361854>; рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 19.03.2013 у справі № 2609/27964/12. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30184416>.

¹³ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). — Т. 12: Спадкове право / За ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. — Х.: ФОП Колісник А. А., 2009. — С. 489.

станом на 01.07.15 р. свідоцтва про право на спадщину на ім'я зазначених спадкоємців після померлого спадкодавця не видавались.

09.07.14 р. банк направив спадкоємцям позичальника лист-претензію щодо сплати заборгованості за кредитним договором, проте існуюча заборгованість за договором не була погашена. Враховуючи викладене, ПАТ КБ «ПриватБанк» просило суд солідарно стягнути зі спадкоємців позичальника на користь банку заборгованість за кредитним договором в загальному розмірі 6984,61 грн.

Рішенням Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 15.06.15 р. в задоволенні позову відмовлено. Рішенням апеляційного суду Дніпропетровської області від 09.12.15 р. рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення, яким у задоволенні позову відмовлено з інших підстав. Задовольняючи касаційну скаргу банку, колегія суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ¹⁴ зазначила наступне. Відмовляючи у задоволенні позову, суд першої інстанції виходив із того, що відповідачі не отримали свідоцтва про право на спадщину, майно у спадок не прийняли та право власності на спадкове майно не оформляли.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи нове рішення про відмову в задоволенні позову з інших підстав, апеляційний суд дійшов висновку, що позивачем обрано невірний спосіб захисту.

Проте з такими висновками судів першої та апеляційної інстанцій погодитись не можна. Аналіз норм ст. 1216, 1218, 1219, 1231, 1268, 1269, 1296, 1297 ЦК дає підстави для висновку про те, що спадкові права є майновим об'єктом цивільного права, і реалізувавши їх, спадкоємець, незалежно від отримання ним свідоцтва про право на спадщину, набуває прав на спадкове майно, в тому числі нерухоме (право володіння, користування), а з моменту оформлення права власності на нерухоме майно і право розпорядження ним. Відсутність у спадкоємця, який прийняв спадщину, свідоцтва про право власності на спадкове нерухоме майно не позбавляє кредитора спадкодавця права звернутися на підставі норми ст. 23 Закону України «Про іпотеку» до такого спадкоємця, що зволікає з от-

риманням свідоцтва, з вимогами про звернення стягнення на спадкове майно, яке є предметом іпотеки. Оскільки зі смертю боржника зобов'язання з повернення кредиту включаються до складу спадщини, то умови кредитного договору щодо строків повернення кредиту не застосовуються, а підлягають застосуванню норми ст. 1281, 1282 ЦК стосовно строків пред'явлення кредитором вимог до спадкоємців і порядку задоволення цих вимог кредитора¹⁵.

Крім того, мають місце й інші випадки ухилення спадкоємців від виконання обов'язків, що входять до складу спадщини. Так, інколи спадкоємці, зловживаючи своїми суб'єктивними цивільними правами, спочатку приймають спадщину шляхом подання нотаріусу відповідної заяви, а після — вчиняють дії щодо відкликання заяви про прийняття спадщини. На цій підставі спадкоємці відмовляються виплачувати борги спадкодавця.

Так, у липні 2006 року АКІБ «УкрСиббанк» звернувся до суду із позовом до спадкоємців позичальника за кредитним договором про звернення стягнення на квартиру, мотивуючи свої вимоги тим, що 25.06.05 р. між ним та спадкодавцем був укладений кредитний договір на суму 21000,00 доларів США, строк погашення якого встановлено до 24.06.12 р. У забезпечення виконання кредитного договору між АКІБ «УкрСиббанк» та спадкодавцем був укладений договір іпотеки квартири. Після смерті спадкодавця зобов'язання за кредитним договором не виконане. Посилаючись на зазначені обставини, АКІБ «УкрСиббанк» просив звернути стягнення на квартиру.

Спадкоємці позичальника звернулися із зустрічним позовом до АКІБ «УкрСиббанк» про розірвання договору іпотеки на тій підставі, що заяву про прийняття спадщини після смерті боржника за кредитним договором вони відкликали 31.03.06 р.

Рішенням Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 04.02.08 р., залишеним без змін ухвалою апеляційного суду Запорізької області від 31.07.08 р., в задоволенні позову АКІБ «УкрСиббанк» відмовлено. Зустрічний позов спадкоємців про розірвання договору іпотеки задоволено.

Відмовляючи у задоволенні позову, суди виходили з того, що спадкоємці у встановлений законом строк подали заяву про відкликання своєї заяви про

¹⁴ Далі за текстом — ВССУ.

¹⁵ Ухвала ВССУ від 27.04.2016 у справі № 216/8157/14-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57463277>.

прийняття спадщини, тому не належать до осіб, які прийняли спадщину, і не є спадкоємцями після померлого боржника. При цьому суди вважали, що відповідно до ч. 3 ст. 1268 ЦК осіб, які проживали разом зі спадкодавцем, не можна вважати спадкоємцями, що прийняли спадщину, поки цей факт не встановлено судом.

Скасовуючи вказані судові рішення, ВСУ вказав на порушення норм матеріального і процесуального права. Виходячи зі змісту ч. 2 та 5 ст. 1268 ЦК, спадкоємець, який постійно проживав разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, яка йому належить з часу відкриття спадщини, незалежно від часу її прийняття за умови, що він не заявив про відмову від спадщини протягом шести місяців з дня відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1270 ЦК).

Враховуючи, що відповідно до ст. 1261 ЦК батьки належать до першої черги спадкоємців за законом і проживали на день смерті спадкодавця разом із ним, суд дійшов помилкового висновку про поширення на них положень ст. 1264 ЦК щодо необхідності підтвердження факту проживання зі спадкодавцем однією сім'єю, оскільки ці положення стосуються інших осіб, що належать до четвертої черги спадкоємців за законом.

Крім того, застосовуючи положення ст. 1270 та 1273, ЦК суди не врахували відмінність процедури відкликання заяви про прийняття спадщини і подання заяви про відмову від спадщини, які мають різний правовий зміст, регулюють різні правовідносини і стосуються різного кола спадкоємців (ч. 3 ст. 1268 і ч. 1 ст. 1269 ЦК)¹⁶.

Важливо врахувати, що **належним способом захисту прав кредиторів у відносинах, пов'язаних із наступництвом боргів спадкодавця, є накладення стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі**. Такий спосіб захисту є спеціальним, а тому можна стверджувати, що правові можливості кредитора суттєво звужені. А відтак звернення до суду із позовом до спадкоємця боржника про стягнення грошових сум не може вважатися належним способом

захисту в розумінні ч. 2 ст. 1282 ЦК. У зв'язку з цим видається правильною позиція тих судів, які відмовляють в позові у зв'язку з неправильним обранням позивачем способу захисту з урахуванням положення ч. 3 ст. 16 ЦК, за змістом якого суд може відмовити у захисті цивільного права або інтересу у разі, якщо обраний позивачем спосіб не відповідає вимогам закону¹⁷.

Як роз'яснено в п. 32 постанови Пленуму ВССУ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин»¹⁸ від 30.03.12 р. № 5, спадкоємці несуть зобов'язання погасити нараховані відсотки і неустойку тільки в тому випадку, якщо вони вчинені позичальникові за життя. Інші нараховані зобов'язання фактично не пов'язані з особою позичальника і не можуть присуджуватися до сплати спадкоємцями.

Тобто **відсотки та неустойка нараховуються до дня смерті боржника включно**. Утім позивачі часто нараховують відсотки за користуванням кредитом за період, що настав вже після смерті кредитора¹⁹. Тому підлягає детальному дослідженню розрахунок заборгованості, наданий позивачем, у частині передусім строків нарахування боргу.

Закон визначає **два види строків пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців**:

1. **6 місяців**, які обчислюються від дня, коли кредитор дізнався або міг дізнатися про відкриття спадщини. Обов'язок доведення дати, з якої особі стало відомо або з якої особа могла дізнатись про відкриття спадщини, покладається на позивача. Обчислення цього строку має схожість із початком перебігу строку позовної давності. Як зазначено у ч. 1 ст. 261 ЦК, перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила;

2. **1 рік** від настання строку вимоги. Для обчислення цього строку підлягає застосуванню ч. 1 ст. 530 ЦК, згідно з якою якщо у зобов'язанні встановлений строк виконання, то воно підлягає виконанню у цей строк.

¹⁶ Ухвала ВСУ від 04.02.2009 у справі № 6-22324св08. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2936438>.

¹⁷ Див., напр.: рішення апеляційного суду Чернівецької області від 25.03.2015 у справі № 727/2-2841/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43321418>; рішення апеляційного суду Тернопільської області від 15.09.2015 у справі № 598/493/15-ц, провадження № 22-ц/789/1072/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52656046>; рішення Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 15.06.2016 у справі № 216/511/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58480289>.

¹⁸ Далі за текстом — постанова Пленуму ВССУ № 5.

¹⁹ Рішення Вінницького міського суду Вінницької області від 13.08.2014 у справі № 139/108/14-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40199167>.

Наприклад, якщо у розписці визначено строк повернення боргу до 1 жовтня включно, то наступного дня, тобто 2 жовтня, у позикодавця виникає право вимагати виконання зобов'язання від позичальника. Тобто право вимоги виникає на наступний день після закінчення строку виконання зобов'язання. Хоча кредитори часто тлумачать положення ч. 3 ст. 1281 ЦК на свою користь, вказуючи на початок перебігу однорічного строку з моменту, коли вони дізналися про смерть спадкодавця, посилаючись при цьому на відповідь нотаріальних контор. Таке розуміння початку перебігу строку пред'явлення вимог кредиторами спадкодавця суперечить положенням чинного законодавства, у зв'язку з чим суди правильно відмовляють в задоволенні подібних позовів²⁰.

Допускаються помилки щодо визначення початку перебігу строку вимоги і судами. Так, місцевий суд у своєму рішенні відзначив, що строк пред'явлення вимоги кредитора до спадкоємця виник з моменту видачі та реєстрації свідоцтва про право на спадщину за законом²¹.

З цього приводу ВСУ додатково наголосив, що ч. 3 ст. 1281 ЦК передбачає обчислення річного строку, протягом якого кредитор має право пред'явити вимоги до спадкоємців, не з дня відкриття спадщини, а з моменту настання строку вимоги²².

Таким чином, однорічний строк обчислюється не з дня смерті спадкодавця, а від настання строку вимоги у зобов'язанні, в якому брав участь спадкодавець як боржник. Причому закон містить застереження про умову застосування цього строку — кредитор не знав і не міг знати про відкриття спадщини. Йдеться передусім про невиконання спадкоємцями покладеного на них обов'язку щодо повідомлення кредитора спадкодавця про відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1281 ЦК). У зв'язку з цим **підлягає встановленню строк виконання зобов'язання, в якому брав участь спадкодавець як боржник.**

Так, по одній справі ВСУ погодився з висновком суду першої інстанції, що спадкоємці не повідомляли банк про смерть боржника, а отже, банк не знав і не міг знати про відкриття спадщини. Дізнавшись про смерть боржника у лютому 2007 року, банк у квітні 2007 року звернувся до нотаріальної контори, тобто в межах строку, передбаченого ч. 2 ст. 1281 ЦК²³.

Згідно з правовою позицією ВСУ у справі № 6-33цс15 строки, встановлені у ст. 1281 ЦК для пред'явлення вимог кредитором спадкодавця, є присічними, преклюзивними. Оскільки зі смертю боржника зобов'язання з повернення кредиту включаються до складу спадщини, то умови кредитного договору щодо строків повернення кредиту не застосовуються, а підлягають застосуванню норми ст. 1281 та 1282 ЦК щодо строків пред'явлення кредитором вимог до спадкоємців і порядку задоволення цих вимог кредитора. Недотримання кредитором передбачених ст. 1281 ЦК строків пред'явлення вимог (які є присічними, преклюзивними) позбавляє кредитора права вимоги до спадкоємців²⁴. Доведення факту, що кредитор не знав і не міг знати про відкриття спадщини, покладено саме на кредитора.

Водночас слід вказати і на певні винятки стосовно застосування спеціальних строків пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців. Зокрема, правила ст. 1281 ЦК не застосовуються до зобов'язань, забезпечених іпотекою (п. 36 постанови Пленуму ВССУ № 5). Пізніше стосовно цього питання висловився і ВСУ, який у правовій позиції у справі № 6-31цс16 відзначив, що правила ст. 1281 ЦК регулюють порядок пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців щодо виконання зобов'язань спадкодавця перед своїм кредитором, а не порядок звернення стягнення на предмет іпотеки. Строк, у межах якого іпотекодержатель може звернутися з вимогою про звернення стягнення на предмет іпотеки, встановлюється загальними положеннями про позовну давність (гл. 19 ЦК)²⁵.

²⁰ Рішення Апеляційного суду Черкаської області від 20.05.2015, провадження № 22-ц/793/1175/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44996944>.

²¹ Рішення Сахновщинського районного суду Харківської області від 24.02.2017 у справі № 634/686/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65004824>.

²² Ухвала ВСУ від 10.03.2010 у справі № 6-28760св09. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8531903>.

²³ Ухвала ВСУ від 21.04.2010 у справі № 6-27745св09. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9342119>.

²⁴ Постанова ВСУ від 08.04.2015 у справі № 6-33цс15. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/D8FFD2A161B0C3E9C2257E27001CBBF9](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/D8FFD2A161B0C3E9C2257E27001CBBF9).

²⁵ Постанова ВСУ від 17.02.2017 у справі № 6-31цс16. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/1A0899A8042DD629C2257F630050557F](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1A0899A8042DD629C2257F630050557F).

Не застосовуються строки, визначені у ст. 1281 ЦК, при пред'явленні вимог третіми особами про відшкодування витрат по догляду за спадкодавцем під час його хвороби, на похорони спадкодавця, оскільки вони не випливають із зобов'язань спадкодавця.

Позов до спадкоємця має бути пред'явлено кредитором спадкодавця в межах строків, передбачених ст. 1281 ЦК, а тому навіть якщо протягом цих строків була пред'явлена претензія і спадкоємець не виконав вказані в ній вимоги, кредитор не має права на задоволення позову, заявленого після спливу вказаних строків, оскільки з їх закінченням припинилося матеріальне право.

Імперативний характер ст. 1281 ЦК не передбачає можливості поновлення відповідних строків, а тому заяви кредиторів спадкодавця про поновлення строку пред'явлення кредиторських вимог до спадкоємців задоволенню не підлягають. Хоча такі заяви мають місце у судовій практиці²⁶.

Слід мати на увазі, що заявлені кредиторами вимоги до спадкоємців за боргами спадкодавця фактично не призводять до зміни строків виконання зобов'язання, у зв'язку з чим кредитор не має права вимагати виконання зобов'язання раніше обумовленого у ньому строку. Важливе значення для розгляду досліджуваної категорії цивільних прав має обсяг відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця. Як зазначено у ч. 1 ст. 1282 ЦК, спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Кожен із спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто, у розмірі, який відповідає його частці у спадщині. Відтак, підлягає встановленню як склад успадкованого майна, так і його вартість. Якщо після смерті спадкодавця спадкового майна не виявлено, суд відмовляє в позові²⁷.

Розрізняється обсяг задоволення вимог кредитора залежно від переходу спадщини до одного або кількох спадкоємців. Так, єдиний спадкоємець у межах вартості спадщини повинен виконати всі

боргові зобов'язання, що входять до складу спадщини. За наявності ж кількох спадкоємців настає частковий обов'язок виконання зобов'язання: кожен із спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто, у розмірі, який відповідає його частці у спадщині. Таким чином, кредитори спадкодавця можуть пред'явити вимоги до будь-якого спадкоємця, але обсяг виконання боргового зобов'язання спадкоємцем не може перевищувати дійсної вартості отриманої ним спадщини і розміру боргів, що припадають на його частку. А відтак до відповідних правовідносин не застосовується ст. 541 ЦК щодо солідарного зобов'язання. Утім, у разі задоволення позову зі спадкоємця додатково стягуються судові витрати, а тому обсяг відповідальності спадкоємця за боргами спадкодавця буде фактично більший вартості успадкованого майна на розмір суми судових витрат.

У випадку ж неприйняття спадщини жодним із спадкоємців спадкодавця, відповідачами будуть виступати відповідні міські, селищні чи сільські ради, які в кінцевому випадку отримують у власність відумерлу спадщину. Але в таких випадках вирішення спорів про погашення боргів померлого матиме затяжний характер, адже органи місцевого самоврядування зобов'язані звернутися до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою тільки після спливу одного року з часу відкриття спадщини.

Враховуючи обсяг відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця, при вирішенні відповідних спорів підлягає встановленню вартості спадкового майна.

На практиці це питання викликає складнощі, оскільки нотаріус не вимагає проведення оцінки спадкового майна у разі спадкування особами, визначеними у першій та другій чергах спадкоємців за законом через оподаткування об'єктів спадщини за нульовою ставкою (п.п. «а» п.п. 174.2.1 ст. 174 Податкового кодексу України). У зв'язку з цим при вирішенні спорів за позовами до таких спадкоємців

²⁶ Рішення Ленінського районного суду м. Дніпропетровська від 01.12.2016 у справі № 205/6749/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63662933>.

²⁷ Див., напр.: рішення апеляційного суду Закарпатської області від 07.04.2016 у справі № 308/14651/14-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/60152071>; рішення Заводського районного суду м. Миколаєва від 06.07.2015 у справі № 487/462/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53389157>; рішення Суворовського районного суду м. Одеси від 31.03.2016 у справі № 523/19404/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57220026>.

в матеріалах спадкової справи відсутні дані про вартість спадщини та, відповідно, вартість частки кожного спадкоємця. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність проведення судових експертиз для визначення вартості спадкового майна і, як наслідок, меж відповідальності відповідачів за боргами спадкодавця.

Так, ВССУ наголосив, що позивачем не надано відомостей про визначення вартості майна, отриманого у спадщину. Не встановлено та не визначено суму отриманих померлою коштів, внаслідок чого не має можливості визначити обов'язок спадкоємця за заборгованістю в межах майна, отриманого у спадщину. На цій підставі касаційну скаргу було задоволено, а справу направлено на новий розгляд до суду апеляційної інстанції²⁸.

При цьому обов'язок щодо визначення його вартості не може бути покладений виключно на позивача.

Частково задовольняючи касаційну скаргу, ВССУ відзначив, що зобов'язуючи банк довести обставини, на які він посилається у позовній заяві, а саме визначити обсяг та вартість спадкового майна, суд фактично переклав на банк обов'язки нотаріуса щодо визначення складу спадкового майна, який покладені на нього обов'язки не виконав. Крім того, апеляційний суд, покладаючи на позивача тягар доказування складу та вартості спадкового майна, не врахував, що інформація щодо фізичної особи — власника майна, її майновий стан, у тому числі обсяг успадкованого майна відповідно до Закону України «Про інформацію» є конфіденційною, тобто інформацією з обмеженим доступом. Отримання такої інформації у даному випадку можливе лише за відповідним судовим рішенням. При відсутності такого судового рішення позивач позбавлений можливості самостійно отримати докази щодо складу та вартості спадкового майна²⁹.

Важливо врахувати, що спадщина може бути обтяжена не лише боргами спадкодавця, а й покладенням на спадкоємця обов'язків вчинити певні дії майнового характеру на користь певної особи. В ос-

татньому випадку йдеться про заповідальний відказ або легат — вид заповідального розпорядження, за яким на спадкоємця покладається обов'язок вчинити певні дії майнового характеру на користь третьої особи — відказоодержувача. Легат породжує зобов'язальні правовідносини між відказоодержувачем (кредитором) та спадкоємцем. Як зазначається у ст. 1238 ЦК, предметом заповідального відказу може бути передання відказоодержувачеві у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що входить або не входить до складу спадщини. На спадкоємця, до якого переходить житловий будинок, квартира або інше рухоме або нерухоме майно, заповідач має право покласти обов'язок надати іншій особі право користування ними. Право користування житловим будинком, квартирою або іншим рухомим або нерухомим майном зберігає чинність у разі наступної зміни їх власника.

Водночас правове становище відказоодержувача та кредитора спадкодавця не тотожне. Так, відказоодержувач не відповідає за боргами спадкодавця. Право вимоги виникає у відказоодержувача після смерті спадкодавця вперше, в той час як особа набуває права кредитора спадкодавця до часу відкриття спадщини. Крім того, закон не допускає конкуренцію вимог кредиторів та відказоодержувачів, надаючи перевагу першим. Як зазначено у ч. 3 ст. 1238 ЦК, спадкоємець, на якого заповідачем покладено заповідальний відказ, зобов'язаний виконати його лише у межах реальної вартості майна, яке перейшло до нього, з врахуванням частки боргів спадкодавця, що припадають на це майно. Отже, у випадках, коли на спадкоємця за заповітом покладено обов'язок щодо виконання заповідального відказу, вимоги кредиторів підлягають задоволенню раніше зобов'язань перед відказоодержувачем.

У разі, коли спадкоємець з тих чи інших причин не знав про наявність кредиторів спадкодавця і спершу виконав зобов'язання перед відказоодержувачем, з метою проведення повного розрахунку з кредиторами має право вимоги до відказоодержувача про повернення виконаного³⁰.

²⁸ Ухвала ВССУ від 05.08.2015 у справі № 6-12502св15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48336190>.

²⁹ Ухвала ВССУ від 15.07.2015 у справі № 6-12766св15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46872715>.

³⁰ Заїка Ю. О., Рябоконт Е. О. Спадкове право : навч. посіб. — К.: Юрінком Інтер, 2009. — С. 328, 329.